

Політичні пріоритети розвитку Близького Сходу в контексті глобальних процесів

Нахла Юсеф,

кандидат технічних наук,

доцент кафедри політології

Українсько-арабського інституту

міжнародних відносин та лінгвістики ім. Аверроеса

при Міжрегіональній академії управління персоналом

Кінець XX століття знаменував важливу віху в історичному розвитку країн Близького Сходу, що дає можливість підбити деякі підсумки чи, принаймні, констатувати певні істотні зміни, характерні для еволюції арабського світу.

Арабський світ у своїй новітній історії пережив великі потрясіння. З одного боку, вони провокувалися породженими колоніальною спадщиною внутрішніми обставинами, що супроводжувалося численними повстаннями, революціями, війнами, реформами. З іншого боку, вони ініціювалися зовнішніми причинами, викликаними ідеологічним протистоянням між двома світовими соціальними системами, їх суперництвом, боротьбою за політичний вплив у стратегічно важливому регіоні. Ці аспекти міжнародної політики часів „холодної війни” доповнювалися запеклою боротьбою найбільших західних споживачів нафти за її близькосхідні джерела. Усе це тісно перепліталося з внутріарабськими перипетіями і чинило величезний комплексний вплив на хід подій на Близькому Сході, визначало їх гостроту і особливу специфіку [1].

Напевно, арабський світ уже пережив найбурхливіший період своєї новітньої історії, пов'язаної з боротьбою за владу, зі становленням національних режимів, стабілізацією форм правління, вибором шляхів розвитку і реалізацією програм модернізації відтворювальних механізмів.

Востанні роки близькосхідний регіон набув першорядного міжнародного стратегічного значення. Адже тут зосереджена більша частина світових запасів вуглеводнів. Окрім того, політична і соціальна нестабільність в регіоні, поширення міжнародного тероризму, відповідальність за який найчастіше покладається на представників ісламського світу, робить Близький Схід критично важливим, оскільки від розвитку його економіки,

політичної та соціальної стабільності в ньому залежить економіка і стабільність практично усієї світової спільноти, особливо в умовах глобалізації. Палестинський академік Г. Шарабі наголошує: „Ми — це 300 мільйонів чоловік, які проживають на найважливішій території світу, і те, що тут відбувається, впливає на увесь інший світ. І навіть якщо ми поступаємося, то все ж залишаємося у грі” [9].

Глобалізаційні процеси охоплюють нині дедалі більше країн. Їх вплив на країни близькосхідного регіону посилюватиметься відповідно до темпів економічного, політичного, інформаційного, соціального та культурного розвитку світової спільноти. Тому для згаданих країн у найближчому майбутньому постане необхідність здійснення докорінних перетворень, передусім у політичній та економічній сфері. Але культурні та релігійні особливості регіону обумовлюють необхідність здійснення комплексних змін. Усвідомлення цього факту елітою країн Близького Сходу, зокрема — науковою, знаходить відображення в публікаціях, у проведенні науково-практичних конференцій, результати яких вагомо впливають на рішення провідних світових центрів політики і на правлячі кола арабських країн.

Останнім часом проблема аналізу сучасної арабської політичної думки стосовно шляхів та форм широкомасштабної трансформації близькосхідного регіону привертає увагу фахівців в усьому світі.

Події, що розгорнулися в регіоні Арабського Сходу на межі ХХ – ХХІ століть, змушують зробити невтішний висновок: на наших очах відбувається розпалення старих конфліктів і поява нових. Серед найгостріших слід назвати арабо-ізраїльський конфлікт та новий сплеск палестино-ізраїльського протистояння. Більш ніж негативними стали для регіону наслідки „антитерористичної операції”, ініційованої Вашингтоном, яка викликала ще більше зростання напруженості. Розширення дуги нестабільності на Сході продовжилося з „реанімацією” кризи навколо Іраку, що вилилося, у кінцевому рахунку, у воєнну операцію США та їх союзників навесні 2003 року.

Ці складні міжнародні процеси впливають на внутрішньополітичну обстановку практично у всіх країнах регіону Арабського Сходу. Владі нерідко приходиться складати іспит на здатність вижити в умовах, коли існують як зовнішні загрози, так і внутрішня нестабільність.

Для політичної системи на Арабському Сході характерна вагома роль глави держави, який має у своїх руках важелі правління як у внутрішньополітичних, так і в міжнародних справах. У країнах з республіканською формою правління при зміні влади вона найчастіше дістається або дітям колишнього глави держави, або представникові правлячого клану. Це дає підстави ліберально налаштованим колам на Заході говорити про незначну роль виборів як демократичного інституту у політичному житті країни. А отже про неспроможність громадян шляхом голосування впливати на свою долю. При цьому на Заході не враховують політичну традицію Сходу, де виборність, багатопартійність,

свобода преси та інші атрибути демократії ніколи не були метою, а лише засобом, а відтак і вдаватися до них слід лише в міру необхідності. Тому характерна (чи, принаймні, та, що декларується) для західних демократій система цінностей при імплементації в східні суспільства зустрічає безліч перешкод [2].

Для політичної еліти Арабського Сходу початку XXI століття важливим стає завдання зміцнення існуючої системи влади і передача її або в спадщину, або за принципом „керованої демократії”, коли результати виборів легко прогножуються, а головне - мають другорядне значення, тому що не призводять до істотної зміни політичного курсу в країні. В умовах хиткої політичної системи роль стабілізуючого фактора відіграють армія і спецслужби. У ряді країн вони є міцною опорою політичної еліти, а в деяких випадках і самі входять до неї.

В країнах з монархічною формою правління процес передачі влади відбувається в цілому без потрясінь. Консерватизм у системі державного ладу і методах управління країною компенсується наочними успіхами в економіці і зростанням добробуту підданих. До того ж, такі країни, як Марокко та Йорданія традиційно підтримують з США добрі відносини, що говорить про можливу допомогу Вашингтона у випадку, якщо хтось вирішить зазіхнути на владу правлячих еліт [3].

Цікаві політичні процеси відбуваються у двох ключових країнах Арабського Сходу - Сирії та Єгипті.

Біля державного керма у Сирії стала людина, рішуче налаштована на те, щоб країна упевнено ввійшла в третє тисячоліття під прапором реалізації планів міжарабської інтеграції. В особі Сирії США, що мріють перекраяти політичну карту Близького Сходу на свій розсуд, зустріли сильну відсіч. Дамаск на сьогодні є, мабуть, останнім бастионом панарабізму. Так, у конституції Сирії записано, що „будь-яка небезпека, якій піддається будь-яка арабська держава з боку колоніалізму і сіонізму, є водночас і небезпекою, що загрожує всій арабській нації”. Прагнення Сирії до створення регіональних союзів, причому не тільки за участю арабських країн, зустрічає протидію США, які не хочуть появи на Близькому і Середньому Сході нового „центру сили”. Незалежний курс Дамаска йде врозріз з відверто експансіоністськими прагненнями Вашингтона щодо Близького Сходу, що багато в чому визначає характер сирійсько-американських відносин, які й досі залишаються складними.

На тлі зміцнення відносин Сирії з Єгиптом, офіційний Каїр болісно сприймає погрози Ізраїлю на адресу Дамаска. Сирія була і залишається однією з ключових країн арабського світу, а тому будь-які ворожі дії проти неї сприймаються єгипетським керівництвом і громадськістю як спроба послабити її позиції [4].

Вашингтон щороку виділяє Єгиптові близько 2 млрд. доларів безоплатної допомоги. Тому, прагнучи зміцнити своє регіональне лідерство на Арабському Сході, Єгипет у доступному для огляду майбутньому

приречений на тісне співробітництво з США. І Захід, і Ізраїль, і, зрозуміло, арабські країни зацікавлені в тім, щоб у Єгипті панували мир і спокій. Цього вимагає особлива роль Єгипту, який виконує роль посередника між арабським світом і Заходом, особливо в тому, що стосується насущних політичних питань арабської спільноти. У цьому сенсі нинішній правлячий режим Єгипту багатьох влаштовує.

Як би там не було, співробітництво і Сирії, і Єгипту з Заходом продовжуватиметься, оскільки серйозні економічні інтереси Європи і США в цьому регіоні завжди будуть пересилювати невдоволення щодо невідповідності внутрішньополітичних реалій цих арабських країн західним стандартам.

І все ж, незважаючи на властиву Сходу консервативність і відданість традиційним принципам державного будівництва і управління, в деяких країнах Арабського Сходу результати реформ з модернізації політичної системи стали реальністю [5]. Та цей процес нерідко наражається на серйозні перешкоди. В останні роки влада арабських країн зустрілася зі складним завданням захисту національної безпеки. Хвиля терактів, що прокотилася по арабських країнах у 2002 - 2003 роках (вибухи в Тунісі, Марокко, Саудівській Аравії), і викликане цим ускладнення загальної ситуації в регіоні змушує правлячі кола арабських країн „затягувати гайки”, ставлячи під державний контроль діяльність деяких ЗМІ і громадських організацій.

Після розпаду СРСР країнам, що перебували у сфері його впливу, стала нав'язуватися американська модель бачення світового устрою. Найчастіше такі ідеологічні акції здійснюються шляхом економічної експансії, насадження американських соціокультурних цінностей, нарощування військової присутності в зоні кризи, яка штучно нагнітається.

Нерідко перед збільшенням своєї військової присутності в тому чи іншому регіоні чи перед силовою акцією (не завжди легітимною з точки зору міжнародного права) США висувають бездоказові обвинувачення, що нерідко є прямим втручанням у внутрішні справи країн регіону. Основним аргументом США все частіше стає теза про обмеження демократичних свобод як джерело всіх проблем. Так, на думку голови держдепартаменту США К. Райс, більшість країн Близького Сходу страждають від дефіциту свободи, і саме це є причиною породження тероризму. Причому, як правило, йдеться про країни, що не хочуть йти у фарватері американської політики [6].

Тим часом, саме політика США є каталізатором радикалізації певних сил на Арабському Сході. Підтримка Вашингтоном силових акцій Ізраїлю стосовно арабів, окупація Іраку, зростання кількості американських військових баз, насильницьке впровадження за допомогою економічних важелів західних елементів культури - усе це сприймається арабами як спроба реколонізації. Місіонерська роль, яку взяли на себе США, сприймається в арабських країнах як бажання зруйнувати багатовікову

систему цінностей регіону, що виросла на постулатах ісламу і вірності традиціям.

Такий розвиток подій може дестабілізувати обстановку в регіоні, оскільки здатний породити потужний соціальний протест у широких колах населення. Тому у тих, хто уважно стежить за розвитком подій у світі, не викликає подиву зростання антиамериканських настроїв, що досягли в останні роки небувалих масштабів.

Усвідомлюючи, що країни Арабського Сходу до початку XXI століття підійшли з різним багажем політичних і економічних досягнень, Єгипет 2003 року виступив з ініціативою щодо розвитку системи міжарабських відносин. Відповідний документ передбачає цілий комплекс заходів для створення нових структурних об'єднань в арабській спільноті з метою диверсифікованості багатосторонніх зв'язків і підвищення ефективності взаємодії між країнами.

Очевидно, що нині не всі арабські країни готові стати на шлях серйозних перетворень, що дозволять наздогнати промислово розвинуті країни. Арабський світ широкий і різноликий. Як і в будь-якій великій спільноті, у ньому є і бідні, і багаті. Та водночас є спільне розуміння, що без рішучих кроків не досягти бажаного результату. Це допоможе добитися серйозних політичних зрушень. Так, рішення Лівії в грудні 2003 року відмовитися від виробництва зброї масового ураження викликало позитивні відгуки у світі, у тому числі й в арабських країнах [7].

Отже політична модернізація в арабських країнах відбувається. Але, як свідчить практика останніх років, найефективніше цей процес проходить в країнах, де необхідні умови визрівають усередині політичної еліти самої країни, а не насаджуються ззовні [8].

Близький Схід потребує змін. Це розуміють не тільки в Європі та США, які мають свої геостратегічні та економічні інтереси у цьому регіоні, а й самі араби. Тривалий палестинсько-ізраїльський конфлікт, диктаторський режим С. Хусейна, загальне економічне відставання навіть від азійських країн, які теж ще недавно перебували на периферії світової економіки, вже давно підштовхують арабську політичну думку до необхідності докорінних перетворень в країнах регіону. Але теракти 11 вересня стали значущою віхою в історії арабських країн, перетворивши цю необхідність на обов'язок. Антитерористична кампанія, очолювана США, не залишила арабським державам вибору — реформувати чи ні закостенілу економічну і політичну систему арабського світу. Як зазначає О. Малашенко, віце-голова наукової ради Московського центру Карнегі, у статті „Між реформами і колапсом”, „події, що відбулися внаслідок атак на Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку, перетворили мусульманську спільноту з суб'єкта світової політики на її об'єкт, який можна перемагати, повчати, виховувати, „дотягувати” до світових стандартів і взагалі ігнорувати” [10]. США тиснуть на уряди арабських країн, вимагаючи швидшої демократизації та модернізації їх суспільств, проте й велика кількість політично активних арабів, широкі

кола інтелектуалів, громадських діячів, які відіграють важливу роль у формуванні арабської громадської думки, теж добре розуміють потребу в реформуванні. Особливо це стало відчутним після опублікування 2002, а потім і 2003 року Доповідей про людський розвиток в арабському світі (Arab Human Development Report) під егідою Програми розвитку ООН та Арабського фонду економічного та соціального розвитку. Ці ґрунтовні дослідження провела група арабських вчених для з'ясування причин відставання арабських країн від іншого світу. У Доповідях висвітлюється ситуація у 22 арабських країнах, загальне населення яких становить 280 мільйонів осіб. Вчені роблять невтішні висновки щодо широкого спектра проблем, які потребують вирішення у найближчому майбутньому.

Зокрема, за останні 20 років зростання доходів на душу населення в арабських країнах станом на 2002 рік становило близько 0,5 % і було найнижчим у світі, за винятком Південної Африки. Продуктивність праці знизилася на 0,2 %, внаслідок триваючого зростання населення і дефіциту ресурсів рівень безробіття склав як мінімум 15 %, що утричі перевищує середні світові показники [11]. У Єгипті, наприклад, не може знайти постійної роботи 90 % молоді, у Ємені — 60 %, у Йорданії та Марокко — 50 %. Щоб запобігти соціальному вибуху, у найближчі 20 років цим країнам необхідно буде створити 90 мільйонів робочих місць — удвічі більше, ніж за останнє півстоліття [12].

Населення арабських країн, яке вже не вірить у свої корумповані, репресивні та неефективні уряди, відчуває потребу у перетворенні політичної та економічної систем. Частина арабської еліти усвідомлює, що настав час активних дій, що необхідно залучати арабів до політичного процесу, від якого вони були ізольовані протягом багатьох десятиліть. Назріла потреба в публічному обговоренні насущних проблем та пошуку конкретних шляхів виходу із ситуації.

Тим часом особливе несприйняття в усіх верствах арабських країн викликав запропонований американцями план „Великий Близький Схід”, спрямований на комплексне реконструювання усього регіону. Оскільки окрім глибоко укоріненої недовіри арабів до будь-яких пропозицій Вашингтона головною претензією до плану стало ігнорування головної проблеми, без вирішення якої неможливі жодні партнерські відносини чи навіть діалог арабо-ісламського світу із Заходом — врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту. Без розв'язання цієї проблеми всі спроби США будь-яким чином вплинути на процеси в арабському світі викликають і надалі викликатимуть у арабів лише жорсткіше протистояння і неприйняття, а також страх втратити свою національну, культурну ідентичність та суверенітет [13 - 15].

Головна ідея плану — необхідність скорегованих, продуктивних та спільних дій арабських урядів. Його автори вважають, що неспроможність урядів діяти в такий спосіб відбиває фундаментальні вади арабських режимів. І першою серед них є законодавча система, яка „як не захищає

права людини усередині країни, так і не захищає національні інтереси на міжнародній арені” [16]. По-друге, окрім того, що виконавча влада є корумпованою, некомпетентною, вона ще й створює перешкоди на шляху створення інститутів, необхідних для ефективного управління; особливо це стосується законодавчих органів та органів юстиції. Внаслідок цього Арабська ліга є „не більше, ніж суперструктура, що слугує місцем зустрічі для менш ніж достойних арабських режимів” [16]. Таким чином, краще було б почати реформи з перетворення Ліги арабських держав на орган, спроможний забезпечити якісне і продуктивне управління.

Взагалі слід зазначити, що на сьогодні чимало арабських політологів дотримуються думки, що у створенні концепції реформування країн регіону та стимулюванні процесів міжарабської інтеграції було б доцільно звернутися до досвіду Євросоюзу. Оскільки головною метою арабських країн нині є регіональна інтеграція, яка у майбутньому мала б призвести до економічного, а згодом і політичного об'єднання, то для цього необхідно модернізувати економічну і політичну системи, а також зміцнювати єдність та солідарність громадян. У цьому контексті добрим прикладом міг би стати Євросоюз, який недавно перетворився на монетарне та економічне об'єднання і продовжує прагнути до більшої єдності у політичній і безпековій сферах [16].

Процес трансформації Близького Сходу та Північної Африки потребує комплексного, системного аналізу. При цьому особливо корисним є використання надбань арабської суспільно-політичної думки. Це має сприяти визначенню та реалізації й оптимальної моделі близькосхідної політики, зокрема, України, яка має враховувати сучасні провідні тенденції розвитку політичних та ідеологічних процесів арабського світу.

Близький Схід є дуже рухливим у політичному й економічному сенсі конгломератом, де продовжується активна кристалізація поглядів на майбутній устрій держав, національних ідей, підходів до вирішення найактуальніших проблем господарського відродження і соціального прогресу. Такі масштабні завдання не можуть не викликати запеклої боротьби думок усередині конкретних країн, протистояння в них різних політичних сил, прямого протистояння ідеологій, які проповідуються різними суспільними угрупованнями, відповідно до їх власних інтересів. Існують серйозні суперечності на регіональному рівні, починаючи від прикордонних конфліктів і заперечення приналежності національних територій і кінчаючи розбіжностями між бідними і багатими арабськими країнами. Це, поряд з іншими обставинами цього ж ряду, провокує приховану напругу, а часом і відкриті прояви невдоволення з боку тих, хто в арабському світі вважає себе обділеним і заслуговує більшої допомоги з боку заможних країн. Не випадково арабські країни десятиліттями не можуть домовитися про створення спільного ринку, укладання митних угод, здійснення спільних програм у різних галузях, що принесло б їм успіхи в економічному розвитку та забезпеченні національної безпеки.

Проте вже не раз арабські країни демонстрували своє уміння мобілізувати наявні ресурси і раціонально розпоряджатися ними, солідарно діяти в екстремальних ситуаціях, взагалі акумулювати творчу енергію для реалізації національних цілей, переборюючи несприятливі обставини [17 - 19].

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що хоча арабські суспільства ще з багатьох причин не готові до кардинальних змін суспільно-політичної та економічної систем, однак вже не відкидають такої можливості в умовах мусульманського світу.

Литература:

1. **Багдасаров С. Б., Чавушьян А. Н.** Военный и военно-экономический потенциал стран Ближнего и Среднего Востока // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
2. **Данилов Л. И.** Кто есть кто в Иорданском Хашимитском Королевстве // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
3. **Закария М. Г., Яковлев А. И.** Нефтяные монархии Аравии на пороге XXI в. - М., 1998, 119 с.
4. **Капитонов К. А.** Ближний Восток в лицах // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
5. **Ковтунов А. Г.** Проблемы интеграции стран Магриба // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
6. **Федорченко А. В.** Экономика переселенческого общества (израильская модель) // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
7. **Филоник А. О., Ахмедов В. М., Руденко Л. Н., Соловьева З. А., Ульченко Н. Ю.** Рынки Ближнего Востока // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
8. **Хамзин К. З.** Водные ресурсы бассейна реки Иордан и арабо-израильский конфликт // Материалы X международной конференции „Ближний Восток: шаг в 21 век” (С.-Петербург, 2004 г.)
9. **Sharabi H.** A time of discontent // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 22 - 28 April.
10. **Малашенко А. В.** Между реформами и коллапсом // Россия в глобальной политике. — 2003. // <http://www.globalaffairs.ru>.
11. **Кэмп Д.** Как решить арабскую проблему // <http://www.evrey.com/site/object/print.php?>
12. **Строгин А. В.** Америке живут не кретины, а мечтатели // Российские вести. — 2004. — 21 - 27 апр.

13. Выдержки из второго Доклада о человеческом развитии в арабском мире. Знание как религиозный долг // Россия в глобальной политике. — 2003. — // <http://www.globalaffairs.ru>.

14. **Sid-Ahmed M.** The Bibliotheca Alexandrina symposium // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 18 - 24 March.

15. **Nafie I.** Path to the summit // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 18 - 24 March.

16. **Fergany N.** Learning from Europe // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 29 April - 5 May.

17. **Nafaa H.** Tunis, paralysis, success? // Al-Ahram Weekly. — 2004. — 11 - 17 March.

18. От конфронтации — к диалогу // Азия и Африка сегодня. — 2004. — № 4 — С. 22.

19. **Волович О.** Невдалий саміт у Тунісі // День. — 2004. — 26 травня.